MAİ VE SİYAH'IN SÖNMÜŞ HAYALLER'İ¹ Lost Illusions of Blue and Black

Mehmet ALKAN

Yrd. Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü
Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kars
almetkan@yahoo.fr

Öz

Bu çalışmada, 19.yüzyıl Fransız Edebiyatı'nın gerçekçi yazarı Honoré de Balzac'ın Sönmüş Hayaller'i (Illusions Perdues) ile yine 19.yüzyıl Türk Edebiyatı'nda Servet-i Fünun hareketinin öncülerinden Halid Ziya Uşaklıgil'in Mai ve Siyah adlı romanı düşler, düş kırıklıkları ve yazarların bunları ele alış biçimleri bakımından karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır. Fransızcaya ve Fransız Edebiyatı'na hakim olan Halid Ziya Uşaklıgil'in, Balzac'ın adı geçen romanından esinlenerek kaleme aldığı eserine kendi coğrafyası, kültürü ve toplumsal yaşam biçimi çerçevesinde bir içerik ve yapı kazandırarak doğu geleneği anlatım tarzıyla özgün bir ürün ortaya koyduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Halid Ziya Uşaklıgil, Honoré de Balzac, düşler, düş kırıklıkları

Abstract

In this study; illusions, disillusion and writers' treatment of these subjects between "Lost Illusions" by Honore de Balzac, a realist writer in 19th century French Literature and the novel, named "Blue and Black" by Halid Ziya Uşaklıgil who is one of the pioneers of Wealth of Sciences movement in 19th century Turkish Literature have been addressed comparatively. It has been seen that Halid Ziya Uşaklıgil who is capable of French and French Literature presented an original product by eastern phrase by bringing a content and form in a frame of his own geography, culture and social life style to his work that he written thanks to inspiration by Balzac's novel in question.

Keywords: Halid Ziya Uşaklıgil, Honore de Balzac, illusions, disillusion

¹ Bu çalışma 25-26 Ekim 2007 tarihinde Atatürk Üniversitesi'nde gerçekleştirilmiş olan V.Ulusal Frankofoni Kongresi'nde sunduğumuz yayımlanmamış bildiriden hareketle kaleme alınmıştır.

Giriş

Salt ve katıksız bir eserden, başka bir deyişle, kendi coğrafyasındaki ya da sınırlarının dışındaki öncüllerden beslenmemiş bir yazardan söz etmek pek mümkün değildir. Kimi kez farkına varılmadan yaşanan bu etkilenebilirliktir ve özgünlüğün önünde bir engel değildir, zira “(...) *orijinallik etkilerden azade olmak anlamına gelmez*,” “*önemli olan*”, yazarın “*o etkileri nasıl hal hamur edip yeni bir şey ortaya çıkardığı*”²’dir. Valéry’nin karşılaştırmalı çalışmalarda sıklıkla başvurulan değerlendirmesiyle ifade edecek olursak, “*başkalarından beslenmekten daha özgün bir şey yoktur. Fakat bunu hazmetmek gerekir. Aslan yediği ve sindirdiği koyundur*.”³ Edebi eserdeki özgünlük sadece daha önce irdelenmemiş bir temayı, konuyu ya da olayı ele almaktan ibaret değildir; tüm bu unsurların ele alınış ve işleniş biçimi, hazırlanışı da eseri özgün kılacaktır. Her eser, yazarının içinde yetiştiği toplumun ve kültürün yansımalarının yanı sıra evrensel anlamda da izler taşıyabilir. Zaten, “*evrensel edebiyatın bir esere atfedeceği nitelik bütünüyle yazarının dehasına değil eserin temelindeki evrensel niteliğe bağlıdır*.”⁴ Bu evrensel nitelik ilişkisi savaşlarla, göçlerle, seyahatlerle veya çeviri ve uyarlamalarla yaşanabilir. Bu türden ilişkiye “*alıcı*” (récepteur) toplumun kültür politikalarını eklemek de mümkündür: batılılaşma çabalarının artmasıyla birlikte Türk Edebiyatı özellikle Fransız Edebiyatına karşı yoğun bir ilgi duymuş ve roman türüyle 19.yüzyılın ortalarında bu vesileyle tanışmıştır. Bu ilgi ve beslenme doğal olarak konu ve biçim bakımından Türk romanı üzerinde izler bırakmıştır. Bu bağlamda iki eser dikkat çekicidir: biri 19.yüzyıl Fransa’sının, diğeri 19.yüzyıl Osmanlı toplumunun entelektüel ve sosyal portresini yansıtan *Sönmüş Hayaller* (*Illusions Perdues*) ve *Mai ve Siyah*. Fransız Edebiyatı’na ve daha da önemlisi Dünya Edebiyatına damgasını vuran, roman denilince ilk akla gelen isimlerden Honoré de Balzac’ın, taşra ve Paris yaşamı arasında bocalayan, düşlerini gerçeklerle buluşturamayan genç bir şair adayının yaşadıklarını kaleme aldığı *Sönmüş Hayaller* ile 19.yüzyıl Servet-i Fünun hareketinin öncülerinden Halid Ziya Uşaklıgil’in “*ilk usta işi romanı*”⁵ *Mai ve Siyah* arasında düşler ve düş kırıklıkları bakımından bir benzerlikten söz edilebilir.

İlk bölümü 1837’de, son bölümü ise 1843’de tamamlanan toplam üç

² AYTAÇ, G. 2001: **Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi**, 81, Ankara.

³ GUYARD, M. F. 1965: *La littérature comparée*, 6, Paris.

⁴ BRUNEL, P.-PICHOS, CL.-ROUSSEUA, A.M. 1983: **Qu’est-ce que la littérature comparée ?**, 75, Paris.

⁵ FINN, R. P. 1984: **Türk Romanı (İlk Dönem 1872-1900)**, 151, İstanbul.

bölümlük *Sönmüş Hayaller* ile 1897 yılında yayınlanmasıyla “*Türk roman tarihinde yeni bir başarı evresinin göstergesi*”⁶ olan *Mai ve Siyah*, gerek kahramanları gerekse yaşanan olaylar bakımından karşıtlıklar üzerine kurulmuştur. İki romandaki düşler, düş kırıklıkları, aralarındaki benzerlikler, farklılıklar ve yazarların bunları ele alış biçimleri bu karşılaştırmalı çalışmanın temel eksenini oluşturacaktır.

Düşlerin peşinde iki genç gazeteci-şair: Lucien ve Ahmet Cemil

Yaşanan belli başlı düş ve düş kırıklıklarını sınıflandırmak gerekirse; her iki romanda da, yaşadığı toplumda edebi şöhrete ve paraya kavuşmak isteyen iki gencin, şiir, aşk ve para konusunda düş kırıklığına uğradıklarını, bu olumsuzlukların aile yaşamlarını ve toplum içindeki durumlarını yakından etkilediğini görmekteyiz. Her iki romanda da erken denilebilecek yaşta babasını kaybeden iki genç konu edilmektedir. Toplumsal konumları gereği maddi bakımdan çok varlıklı insanlar olmamalarına karşın, Ahmet Cemil ve Lucien’in iyi bir eğitim almalarına olanak sağlandığını görebiliyoruz. Karşıtlıklar olgusu, en çarpıcı biçimde kahramanların arkadaşlarıyla aralarındaki farklılıklarda ortaya çıkmaktadır. Bir memur çocuğu olup Süleymaniye’de mütevazı bir evde oturan Ahmet Cemil, Erenköy’de köşkte oturan Hüseyin Nazmi’nin arkadaşısıdır. Yoksulluk içerisinde ölen bir eczacının oğlu Lucien, varlıklı ancak cimri bir matbaa sahibinin oğlu David ile okul arkadaşısıdır.

Her iki roman da, gelecekleri farklı sonlarla noktalanacak bu gençlerin düşleriyle başlar. Balzac, kahramanlarının düşlerini şöyle dile getirir *Sönmüş Hayaller*’de :

*“Hayat onlar için bir altın rüya olmuş, yeryüzünün bütün hazineleri ayakları ucuna serilmişti. Hayatları fırtınalar içinde geçenlere ümidin parmağıyla gösterdiği ve Kirenasıyla onlara: “Haydi, koşun gidin, önünüzdeki şu altın, gümüş veya mavi ufuk sayesinde felaketten kurtulacaksınız” dediği o mavimsi gök köşesini görüyorlardı.”*⁷

Halid Ziya ise, kahramanının “*düşlemelerini*” ortaya koyarken, göğün maviliklerinden ve “Baran-ı Elmas” (Elmas Yağmuru)’dan söz eder:

“İşte, işte, sanki göklerden dökülen, karşısında şu bayırın eteğinde yer yer parıldayan, denizin siyahlıkları içinde şurada burada ışıldayan bu ışıklar; İşte, işte, dans ediyor, yaşıyor...”

⁶ FINN, R. P. 1984:151.

⁷ BALZAC, H. 1949: *Sönmüş Hayaller*, 39, Ankara.(I. cilt)

Onlar da bir elmas yağmuru; ama hayatta yüksek şeylere meftun olmuş gözler gibi aşağıdan yukarıya yağıyor; ta o göklere, o üzerinde gülümseyen nurlara, çalkalanan maviliklere doğru yağıyor.”⁸

Balzac’ın yaşamöyküsünde iki önemli etkinlik alanı olan yazarlık ve girişimcilik, Lucien ve David’de vücut bulmaktadır. Birbirlerine zıt iki karakter olmalarına karşın, bu iki kişi bir insanın iki yüzü, iki farklı yanından başka bir şey değildir. Hem Lucien, hem de Ahmed Cemil için edebiyat yalnızca bir amaç değil aynı zamanda bir araçtır. Kahramanların düşlerini süsleyen bu alan, onların yalnızca duygu ve düşüncelerini açıklamalarına yaramayacak, ayrıca beraberinde ün, aşk ve para da getirecektir. Bu duygular içerisinde yaşayan Lucien ve Ahmet Cemil’in ruh hallerinin ortak yanları vardır. Lucien:

“İki seneden beri üzerinde çalıştığı IX. Charles’ın Tirendazi isimli tarihi romanla Papatyalar isimli bir şiir kitabının adını bütün edebiyat âlemine tanıtacağı, annesine, kız kardeşine, David’e karşı borçlarını ödemesini mümkün kılacak kadar para getireceği günün uzak olmadığını düşünüyordu. Kendini şimdiden yüksek mevkilerde görerek, istikbalde isminin ağızlarda dolaşmasına kulak veriyor (...) sefaletine dudak büküyor, son mahrumiyetlerin tadını çıkarıyordu.”⁹

Ahmet Cemil’in düşlerini süsleyen gelecek, Lucien’inkinden pek farklı değildir:

“Daha yirmiiki yaşında; bütün ruhsal dünyası yalnız bir umudun gerçekleşmesini istiyor... Üne erişmek, edebiyatçı olmak, herkesçe tanınmak... Bugün o kadar acılıklarına göğüs vermek için hayatını zehirlediği bu edebiyat dünyasının bir gün yüksek doruklarına çıkmak ve adını o kadar yükseltmek ki... O, düşünüp hayal ettiği o yüksek dereceye bir sınır bulamıyor; sonra da bu denli yükselme emellerine kapılıyor olduğundan (dolayı) kendi kendine utanıyordu. Edebiyatçı olmak, ün kazanmak... Yıllardan beri düşüncesi bu değil miydi?”¹⁰

Gözü yukarılarda olan Ahmet Cemil ve Lucien Chardon için, sevilen

⁸ UŞAKLIGİL, H. Z. 1997: **Mai ve Siyah**, 25, İstanbul.

⁹ BALZAC, H. 1949: 167. (I. Cilt)

¹⁰ UŞAKLIGİL, H. Z. 1997: 27-28.

kadının evi hem edebiyatta başarının, hem aşkın, hem de şöhretin kapılarını aralayan büyüğü mekânlardır. Biri, Fransa'nın bir taşra kenti Angoulême'de yaşayıp, kentnin soylular mahallesinde kendini kanıtlamak isterken, diğeri İstanbul'un yoksul semtlerinden Süleymaniye'de, Erenköy'deki köşkte düşlerinin gerçekleşmesini beklemektedir. Ancak, Ahmet Cemil'e göre Lucien daha ihtiraslı bir kişiliktir; annesinin soyluluk unvanı olan "de Rupembré" soyadını alıp "asil aileler yahut da gelirleriyle geçinen eski burjuva ailelerinin oturduğu Yukarı Angoulême'de"¹¹ kendine yer bulmak istemektedir. İç içe geçmiş düşler zincirinin ilk halkasını Madam de Bargeton adındaki bir evli kadının konağı oluşturmaktadır. Başarı, soyluluk, şöhret ve paranın kapısını aralamak, bu konağın kapısını aralamakla eş anlamlıdır:

*"Demek edebi şöhret bu konağın kapılarını menteşeleri üzerinde döndürmüştü! Akşamları David'le birlikte Beaulieu'de dolaşırken pek aşağılardan gelen ilme karşı sağır kalan o kulaklara isimlerini belki hiçbir zaman duyurmaya muvaffak olamayacaklarını düşünerek bir zamandan kalma sivri çatı tepelerini seyredildiği bu konağa demek onu kabul edeceklerdi."*¹²

Lucien için ulaşılması baş döndürücü bir olay olan sevilen kadının evi, Ahmet Cemil için pek yabancı bir yer değildir. İlk gençlik yıllarından itibaren gidip geldiği Erenköy'deki konak, ilk zamanlar yalnızca zengin olma umutlarının bir parçası olarak düşlerini süslemektedir. Bu ev daha sonraları aşık olacağı, arkadaşı Hüseyin Nazmi'nin kız kardeşi Lamia ile başka bir anlam kazanacak, edebi çevrelere şiirlerini duyurma imkanı bulacağı bir yer olduktan sonra bu anlam bir kat daha büyüyecektir. Lucien için Madam de Bargeton'un konağı zenginliğin yanı sıra soyluluğu ifade ederken, Ahmet Cemil için Erenköy'deki köşk, ekonomik durumuyla ve edebiyatla ilgili olarak kurduğu düşlerin somutlaştığı bir yeri ifade etmektedir:

"Ah! Ahmet Cemil zengin olsaydı, evet zengin olsaydı. Onun da Erenköy'de bir köşkü, köşte süslü bir kitaplığı, kitaplığının önünde tatlı bahçesi olsaydı; Lamartine'i, Musset'yi orada okusaydı; ama onaltı sayfasını kırk kuruşa çevirmek için değil, yalnız kendi zevki ve kendi mutluluğu

¹¹ BALZAC, H. 1949: 43. (I. Cilt)

¹² BALZAC, H. 1949: 64. (I. Cilt)

için.”¹³

Her iki eserde de karşıtlıkların önemli öğelerinden biri olan bu evler parlak geleceğin başlangıcı sayılıyordu. Kahramanların düşleri, karşılığını bir anlamda bu evlerde buluyordu. *Sönmüş Hayaller*’in anlatıcısı, Madam de Bargeton’un konağının Lucien için taşıdığı anlamı şöyle dile getirir:

*“Hem seviyor, hem de yükselmek istiyordu, tatmin edilecek bir kalpleri olan ve yoksullukla mücadele etmek mecburiyetinde bulunan gençlerde bu çifte arzu pek tabiidir.”*¹⁴

Lucien ve Ahmet Cemil şiir alanındaki ilk ciddi sınavlarını bu evlerde vereceklerdir. Dinleyenlerin pek de onaylamadığı ve hatta burun kıvrıranların sayısının beğenenlerden daha fazla olduğu bu toplantılarda şairleri yüreklendiren tek ses sevgililerden çıkmıştır. Lucien, Madam de Bargeton’un *“Sevgili meleğim, seni anlamadılar ama... Şiirlerin tatlı onları tekrarlamak hoşuma gidiyor”* biçimindeki *“iltifatlarıyla teselli bulur”*ken,¹⁵ Raci’nin sert ve alaycı eleştirisine tanık olan Ahmet Cemil, Lamia’nın şiir defterine gizlice *“Tebrik ederim”* diye yazmasından büyük mutluluk duymuştur. Ancak, burada üzerinde durulması gereken önemli bir durum, kadın-erkek ilişkilerinin toplumlara göre gösterdiği farklılığın çok belirgin bir biçimde ortaya çıkmasıdır. 19. yüzyıl Osmanlı toplumunun değer yargıları ile aynı dönemdeki batı toplumunun değer yargıları arasındaki önemli farklılığı bu ilişkiler ortaya koymaktadır. Madam de Bargeton, Lucien’i rahatlıkla dinleyip görüşlerini yüz yüze dile getirebilirken, Lamia, Ahmet Cemil’i gizlice dinleyip, düşüncelerini unutulmuş şiir defterinin üzerine yazarak aktarabilmektedir. Hem Lucien için, hem de Ahmet Cemil için şiirlerini sevdikleri kadına okumak büyük önem taşımaktadır, onları ulaşılmaz kılan, zenginlikleri ve bir üst sınıftan olmalarıdır. Ancak, Ahmet Cemil’in Lamia’ya görebilmesi için onunla evlenmesi, evlenmek için de onu isteyebilecek maddi güce ulaşması gerekmektedir. Bu yüzdendir ki her iki romanın başkişilerinin aşk ilişkileri ait oldukları toplumun kurallarına göre biçimlenmektedir; Lucien, daha sonra Louise diye çağırarak kadar dostluğunu ilerlettiği Madam de Bargeton ile kocasına rağmen, sık sık buluşma fırsatı bulabilmektedir. Aralarında oluşan dostluk ve yayılan dedikodular, ilerlemiş yaşına rağmen Mösyö de Bargeton’u düello yapmaya kadar götürecektir, Lucien bu gelişmelerden hiçbir biçimde etkilenmeyecektir.

¹³ UŞAKLIGİL, H. Z. 1997: 60.

¹⁴ BALZAC, H. 1949: 60. (I. Cilt)

¹⁵ BALZAC, H. 1949: 132. (I. Cilt)

Oysa;

“Ahmet Cemil Lamia’yı belki bir yıldan beri görmemişti ve göremezdi, Hüseyin Nazmi’nin köşküne ya da kış evine gittikçe Lamia’nın kimi zaman piyanosunu işiterek, kimi zaman bir kapının aralığında süzülüp geçtiğini duyarak, kimi zaman eteğinin hışıltısını sezinleyerek ya da çekingeng bir kahkahasının tutulmuş gürültüsünü sezinleyerek onun varlığına yakın olmaktan, onun çevresinin havasında geçici bir süre için yaşamaktan doğan bir şey duyardı.”¹⁶

Yaşamlarını sürdürebilmek için gazetecilik yapan başkışiler, eserlerinin kendilerine getireceği şöhretin büyüyle ayakta durmaktadırlar. Madam de Bargeton ile birlikte Paris’e gidip, farklı bir çevre ile tanışan Lucien ve Babiâli’de sıradan bir gazeteci olan Ahmet Cemil’in düşlerindeki zenginlik imgeleri arasında benzerlikler görmek olanaklıdır. Lucien, şöhret veya ekonomik güç arasında seçim yapmakta zorlanır ve aklından geçen düşünceler şöyle yansır okuyucuya:

“Hey Yarabbi! Diyordu, ne pahasına olursa olsun altına sahip olmalı! Bu insanların önünde eğildikleri tek kuvvet altındır. Vicdanı ona, hayır, hayır, diye haykırdı, altın değil şöhrettir, şöhret de çalışmak demektir! Çalışmak! David öyle derdi. Zaten neye geldim buraya ben? Muvaffak olacağım! Bu caddeden arabayla geçeceğim, arkasında hademesi olan bir arabayla!”¹⁷

Ahmet Cemil’in düşlerini de Babiâli Caddesi’nde bir büro ve bir araba süslemektedir:

“Babiâli Caddesi’nin uygun bir yerinde, örneğin Sirkeci’de dört yol ağzında, köşelerden birine zarif-kafasında plânı bile çiziliydi-büro; küçük bir araba, tek atlı... Fazla görkeme ve gösterişe ne gerek var. O vakit gözlük de takacak. Gözlüğe özellikle önem veriyordu. Sabahleyin Süleymaniye’den, -Yok, yok, o evi satıyorlar, başka bir yerde, daha nerede olacağı karara bağlanmamıştı, bir ev... sabahleyin arabasına bindiği gibi askerce bir sesle (arabacıya) emir verecek:

¹⁶ UŞAKLIGİL, H. Z. 1997: 156.

¹⁷ BALZAC, H. 1949: 49. (II. Cilt)

-Basımevine.”¹⁸

“Kişiliğinde” “Balzac’ın iki başkışısı, Lucien de Rupembre ile David Séchard’ın birleştiği” Ahmet Cemil, “Lucien gibi ekonomik baskılar sonucu gazetecilik yapmak zorunda kalan bir şairdir.”¹⁹

Aslında o, David’in yapmakta olduğu işi yapmak eğilimindedir. Bir basımevi ve gazete sahibi olmaktır tüm amacı. David, yaratıcı özelliği gereği, daha ucuza mal edilebilecek bir kâğıt türü bulmaya çalışırken, Ahmet Cemil eniştesi Vehbi Bey’in kendisine önerdiği matbaa ile ilgili tasarıların etkisi altında kalacak ve karşılığında küçük evini ipotek altına aldırma razı olacaktır.

Ahmet Cemil için çöküş, Vehbi Bey’in ailenin bir bireyi olması ve ticarete yönelik girişimleriyle başlayacak, Lucien için ise, yükselme hayaliyle gideceği Paris ve Madam de Bargeton’un çizdiği pembe tablolar, sonun başlangıcı olacaktır. Her iki kahramanın yaşam çizgilerinin belirlenmesinde kişisel ihtiraslarının ve ölçüsüz düşlerinin etkisi büyüktür. Ancak, olaylara müdahale etme gücünden yoksun olan her iki şair, çoğunlukla dış etkenler ve dış gerçeklikler yüzünden yıkıma uğramaktadırlar.

Düş kırıklıkları: Sonun başlangıcı bağlamında iki farklı “yazış metodu”²⁰

Düşler arasındaki ilinti, doğaldır ki düş kırıklıkları arasında da söz konusu olacaktır. Bu düş kırıklıklarını hazırlayan nedenler zaman zaman farklılık gösterse bile, her iki romanda da amacına ulaşamayan iki şairin dramına tanık olunmaktadır. Lucien, Paris serüveninin hemen başında Madam de Bargeton’u kaybedip, düş kırıklıklarından ilkinin yaşayacaktır. Ahmet Cemil’in parasal yoksunluğu, Lamia’ya kavuşmasını engellemiş ise, Lucien, Louise’e kavuşmasını yine ekonomik yoksunluk ve asillik unvanı olan “de Rupembré” soyadını alamamış olması engellemiştir. Lucien’i Paris’e çeken giz, şöhretin kapılarını aralayıp paraya ve Louis’e sahip olmaktır.

Paris yaşamının büyüüne kapılan Louise, Lucien’i gözden çıkarırken, ekonomik yoksunluğundan dolayı Lamia’yı istemeye bile cesaret edemeyen Ahmet Cemil, yavaş yavaş düşlerinin solduğunu görmeye başlayacaktır. Düşlerine hiçbir zaman ulaşamayan Ahmet Cemil’in tersine,

¹⁸ UŞAKLIGİL, H. Z. 1997: 67-68.

¹⁹ FINN, R. P. 1984:174.

²⁰ Halid Ziya Uşaklıgil’in *Kırk Yıl* adlı anılarında kullandığı ifadedir.

Lucien, Paris'te düşlerini kısa bir süre için de olsa gerçekleştirir gibi olur. Eserlerini bastırır, kendisini küçümseyen sosyete mensuplarının arasına girer, tiyatro dünyasından birisi olan Coralie' ile aralarında bir aşk ilişkisi doğar. Fakat yaşananlar rüya gibi geçmiş, Lousteau gibi arkadaş bildiği insanlar, Finot gibi gazeteciliği adeta entrikalar arenasına haline getirmiş gazeteciler, Dauriat gibi ikiyüzlü kitapçılar yüzünden, Lucien gerçeğin acı yüzüyle karşı karşıya kalmıştır. Lucien'in gazetecilikteki tutarsız çizgisi ve ardından basında aleyhine çıkmaya başlayan yazılar, genç şairin içine düşeceği zor durumun başlangıcını oluşturur. Tıpkı Ahmet Cemil'in, Raci'nin hakkında kaleme aldığı eleştiri yazısından dolayı, Vehbi Bey ile arasının açılması ve işten el çekmek zorunda bırakılması gibi. Balzac, romanında adeta her iki şairin durumunu özetler gibidir aşağıdaki satırlarında:

“Harîs adamların ve ancak insanlarla hadiselerin yardımıyla, az çok iyi tertiplenmiş, ısrarla takibedilmiş bir plânla muvaffak olabilecek kimselerin hayatında öyle zalim bir an gelir ki bilinmez bir kuvvet onu acı tecrübelerle tâbi kılar: her şey birdenbire sarsılır, her yandan ipler kopar veya dolaşır, felâket her taraftan birden görünür.”²¹

Lucien, işini ve mesleki itibarını kaybetmekten başka, metresi Coralie'yi ölüm döşğinde bulacaktır. İşinden ayrılmak zorunda kalan, kardeşinin ölmek üzere olduğunu, Lamia'nın da nişanlandığını öğrenen Ahmet Cemil, Lucien gibi kurduğu zincirleme düşlerin art arda söndüğünü görecektir. Düşleriyle yaşamın gerçeklerine çarpıp büyük bir çöküntüye uğrayan genç şairlerin sonu benzer özellikler göstermektedir. Yaşanan düş kırıklıklarının, Lucien ve Ahmet Cemil'de oluşturduğu fiziksel değişiklikler ve çöküntüler, benzer nedenlerin benzer sonuçlara yol açtığı gerçeğini kanıtlamaktadır. Balzac, düşlerinin tutsağı olan kahramanın fiziksel durumunu şu sözlerle betimlerken:

“Bedbahtlara has o çökük ve bitkin halde Camille Maupin'in konağına kadar yürüdü, kılığının kıyafetinin perişanlığına bakmadan içeri girdi ve kabul edilmesini rica etti.”²²

Halid Ziya, Ahmet Cemil'i şu sözlerle anlatır:

“Artık hayatında işte yalnız bir gerçek kalmıştı: Düşlemesiz, çıplak, sefil bir gerçek... Beş yıl önce hayata uzun kumral

²¹ BALZAC, H. 1949: 413. (II. Cilt)

²² BALZAC, H. 1949: 442. (II. Cilt)

*saçlarıyla, umutla aydınlanmış gözleriyle giren Ahmet Cemil'in yerinde, şimdi yanakları çökmüş, dudakları hayatının yas acısıyla kısılmış harap bir vücut (vardı)...*²³

Her iki kahraman, fiziksel durumlarındaki benzerliğin dışında ruhsal yönden de benzer özellikler taşımaktadırlar. Bunun en somut örneği ise; hem Lucien'de, hem de Ahmet Cemil'de uyanan ölüm duygusu ya da ölme isteğidir.

*"Lucien için hayat bir korkulu rüya halini almıştı. Nazarında yaşamak veya ölmek musaviydi. İntihar edenlere has bir pervasızlık sayesinde düellosunda hazır bulunanlara bir cesaret numunesi gibi göründü"*²⁴

Bütün umutlarını birer birer kaybeden ve elinde yalnızca basılmamış şiirleri bulunan Ahmet Cemil'in taşıdığı beden, artık ölü bir bedendir:

*"Ah! Artık düşlemelerinden büsbütün ayrılmak, onlardan en küçük bir iz bile bırakmamak için gereksinmesi vardı. Kendisini öldüren bunlar değil miydi? Sonra onlar da birer birer ölmüşlerdi. Şimdi yalnız bu eser, bu son sakat beyin izi kalmıştı. Onu da öldürmek, ötekiler gibi bunu da varolmak ortamından kaldırmak istiyordu."*²⁵

Lucien'in yaşamında sevgiyi hak eden ve içten duygularla karşısındakini seven ender kişilerden birisi de Coralie'dir. Onun ölümü ile birlikte Lucien, gerçek sevgiyi bulabileceği bir başka kadını annesini ve gerçek dostlar olan David ve Eve'i hatırlar. Ahmet Cemil için de ana kucağı en uygun sığınak olur. Yaşamını sürdürmesi için tek geçerli neden annesidir artık. Sevilen insanların ölümüyle birlikte hem Lucien, hem de Ahmet Cemil bulundukları ortamdan kaçma isteği duyar. Ahmet Cemil, kardeşini kaybetmekle kalmamış, *"O benim olmayacaksa ölürüm"*²⁶ dediği Lamia başkasıyla nişanlanmıştır. Lucien ise, her koşulda kendisini seven Coralie'yi toprağa vermiştir. Her iki kahraman, kaybettiklerinin mezarları başında kaçma isteklerini kafalarından geçirirler. Lucien,

"beni kim sevecek diye düşündü. Hakiki dostlarım benden nefret ediyorlar. Ne yaparsam yapayım, benim her şeyim şurada yatana asil ve iyi görünürdü! Artık benim

²³ UŞAKLIGİL, H. Z. 1997: 306.

²⁴ BALZAC, H. 1949: 433. (II. Cilt)

²⁵ UŞAKLIGİL, H. Z. 1997: 304.

²⁶ UŞAKLIGİL, H. Z. 1997: 213.

*kızkardeşimle David'den, bir de annemden başka kimsem yok!
Orada benim için kimbilir ne düşünüyorlardır.”²⁷*

İkbal'in mezarı başından adeta ölüme özlem duyar bir halde ayrılan Ahmet Cemil, Lucien gibi ailesinden geriye kalan tek varlık için yaşama gayreti gösterir:

“Evet, mademki yaşamak için bir sebep var, bir ana var; o halde -ölüme benzeyen bir yaşayışla- yaşamayı sürdürürüm diyordu.”²⁸

Ancak, bu iki kaçış arasında önemli bir farklılık vardır. Lucien'in kaçışı yine ekonomik determinizmin ve burjuva yaşamının hakim olduğu maddi dünyaya doğru bir kaçıştır. Taşralı şairin, düş kırıklıklarının acılarını unutmak için sığınacağı Angoulême'de sıkıntılar ard arda devam edecektir. *“Kalbini David Séchard'ın kalbine boşaltmadıkça ve elinde kalan üç meleğe danışmadan oyunu bırakmak istemeyen”²⁹* Lucien'in borç senetleri kendisini orada da takip edecektir. Kaldı ki kendini buluşuna adayan David'in yaşadığı acılar en az Lucien'inki kadar ağırdır. Lucien, Paris yaşamının özellikle gazeteciliğin bozuk çarkları arasında hırpalanıp bir kenara atılırken, arkadaşı, Angoulême'de matbaacılık işini tekellerinde tutmaya çalışan Cointet'lere teslim olmak zorunda kalacaktır. Bu anlamda, Ahmet Cemil'in ticari başarısızlığıyla David'in başarısızlığı arasında da bir koşutluk kurulabilir. David yaşadığı çevrenin ve özellikle de Cointet'lerin kurbanı olurken Ahmet Cemil, Vehbi Bey yüzünden ticarete ilişkin umutlarını yitirir.

Halid Ziya, yaşadığı dönemin egemen dünya görüşü ve kişisel bakış açısına uygun olarak kahramanı Ahmet Cemil'i İslam'ın doğduğu yer olarak kabul edilen “çöl”e gönderecektir. Odasında şiirlerini yakarken sokaktan geçen Arap dilencinin acı bir çığlıkla yükselen sesi, Ahmet Cemil'in içine işler ve kafasında bir çöl imgesi uyandırır:

“Evet, oraya gideceğim; o sade hayat içinde, ölmüş emellerimin sessiz türbesini orada kuracağım” diyordu”³⁰

Oysa Paris'e ikinci dönüşünde, intihar etme düşüncesiyle yola çıkan ve daha sonra Carlos Herrera adında bir rahibe rastlayan Lucien, tamamen dinsel duygulardan uzak, *“ne tanrıya, ne topluma, ne de mutluluğa inanan”* *“tamamen ateist birisi”* olarak karşımıza çıkmaktadır ve *“(…) birkaç saat*

²⁷ BALZAC, H. 1949: 448. (II. Cilt)

²⁸ UŞAKLIGİL, H. Z. 1997: 297.

²⁹ BALZAC, H. 1949: 450. (II. Cilt)

³⁰ UŞAKLIGİL, H. Z. 1997: 310.

sonra artık yaşamayacak.”³¹tır.

Sonuç

Edebiyat ve gazetecilik dünyası ile burjuvazi ve aristokrasi ilişkileri gibi alanlarda Balzac’ın gerçek yaşamında da karşılaştığı olaylardan kesitler sunan *Sönmüş Hayaller* Paris ve taşra yaşamında yer bulmaya çalışan yetenekli bir gencin kapitalist ilişkiler ağı içerisinde yaşadığı düşleri ve uğradığı düş kırıklıklarını gerçekçi bir bakış açısıyla ortaya koymaktadır.

Benzer duyguları farklı bir coğrafyada ve farklı toplumsal koşullar içerisinde yaşayan bir Osmanlı gencinin kişiliğinde ele alan *Mai ve Siyah* ise Halid Ziya’nın yeni bir edebiyat anlayışı olarak savunduğu Servet-i Fünun hareketinin yeşerip yerleşmesi için verdiği savaşıma ve dönemin toplumsal ilişkilerine dair izler taşımaktadır.

Dönemin Fransız toplumuna ayna tutan Lucien’in madde dünyasına, Osmanlı toplumunun bir figürü olan Ahmet Cemil’in ise “fizikötesi bir arayışla” çöle gitmeyi tercih etmeleri Balzac’ın ve Halid Ziya’nın dünya görüşlerini yansıtmaktadır. Bu tercih, Halid Ziya’nın birçok anlamda esinlendiği *Sönmüş Hayaller*’den ayrıldığı en önemli noktalardan biridir. “Halid Ziya Uşaklıgil’in romanlarındaki şahıslar genellikle batı medeniyetini, batılı yaşayış tarzını benimsemiş, içlerine sindirmiş kişiler”³²olsalar da, Osmanlı toplumunun o günkü ilişki biçimleri ve yaşam tarzı egemendir *Mai ve Siyah*’da. “Batıdan gelen unsurlar, bu insanların günlük yaşamına girmiş, sindirilmiş, tabii ve normal hale gelmiş”³³tir ancak Halid Ziya’nın kahramanı Osmanlı toplumun bir ürünüdür ve bu toplumun koşullarına göre hareket eden bir kişiliktir. Bu özellik *Mai ve Siyah*’ın yazarını hem özgün kılmakta hem de Balzac’a yaklaştırmaktadır. Zira “Balzac’ın kahramanları da muhitlerine göre şekil alırlar. (...) Onları yaratan hâdiselerdir, muhit şartlarıdır. Onlardan her biri muayyen bir zümrenin mümessili ve netice olarak cemiyetin malıdır.”³⁴

Bir edebi tür olarak batıda yeşerip gelişen roman, *Mai ve Siyah* ile daha çok sözlü edebiyat ve şiirin egemen olduğu doğu coğrafyasında da kurgu anlamında bir yetkinliğe kavuşmaya başlamış, yazarın çizdiği

³¹ BALZAC, H. 1983: *Illusion Perdues*, 544, Paris. (III. Cilt) (Bu cildin Türkçe çevirisi bulunmadığından, alıntı tarafımızca çevrilmiştir.)

³² KERMAN Z. 1995: *Halid Ziya Uşaklıgil’in Romanlarında Batılı Yaşayış Tarzı ile İlgili Unsurlar*, 69, Ankara.

³³ KERMAN Z. 1995: 69.

³⁴ MERİÇ C. 1994: *Onüçlerin Romanı. Ferragus. (Önsöz). Balzac Kitabı*, 107, Yapı Kredi Yay. Haz: Mehmet Rifat, İstanbul.

karakterler döneminin toplumsal, edebi, kültürel ve estetik değerlerini yansıtmayı başarmıştır. Hem tür olarak hem de tema bakımından batı dünyasından esinlenmenin yadsınamayacağı 19.yüzyıl koşullarında yazarın ortaya koyduğu roman kurgusu ve batılı yaşam tarzını benimsemeye çalışan, edebi ve estetik anlayışlarını buna göre şekillendiren Osmanlı aydını tiplerini ve onları çevreleyen diğer unsurlar okurda yadırgatıcı bir etki bırakmamaktadır. Finn'in de belirttiği gibi, *Mai ve Siyah*'ın "*Batı romanlarıyla, özellikle Balzac'ın Kayıp Hayaller'iyle ilintileri vardır, ama Doğu anlatı geleneğinin izlerini de barındırır; Leyla ile Mecnun geleneğinde, fizikötesi bir arayış olarak da okunabilir.*"³⁵ Zaten, Halid Ziya *Kırk Yıl* adını verdiği anılarında söz konusu romanın "*yazış metodu*" için benzer şeyler söylemektedir:

*"Bu eserde bir yenilik varsa o, yazarının bir yandan Türkçe'de okumak fırsatını bulduğu şeylerle bir yandan da batı dillerinden doyamayarak okumaktan geri kalmadığı öykülerin bıraktığı etki ayrılığından doğan, kendi kendine oluşmuş bir olaydır."*³⁶

Mai ve Siyah'ın yazarı, Balzac'ın romanından esinlenmiştir, ancak olayları ve kişileri kendi yaşadığı toplumun koşullarına göre biçimlendirip, bu hikâyeyi "*hal hamur*" etmiştir. Ahmet Cemil'in, şiirini tanıttığı sırada söylediği sözlerle ifade edecek olursak, Fransızca'yı iyi bilen ve Fransız edebiyatını yakından izleyen Halid Ziya'nın kaleminden çıkan bu "*eser oradan (batıdan) toplanmış tohumların doğu güneşinde yetişip gelişmiş çiçeklerinden oluşturulmuş bir demettir.*"³⁷

KAYNAKLAR

- AYTAÇ, G. 2001: **Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi**, T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- BALZAC, H. 1949: *Sönmüş Hayaller*, I. Cilt, II. Cilt, (Çev. Nabi Nayır), Ankara.
- BALZAC, H. 1983: **Illusion Perdues**, Librairie Générale Française, Paris.
- BILLY, A. 1988: **Vie de Balzac I-II**, Flammarion, Paris.
- BRUNEL, P.-PICHOS-C.L.-ROUSSEAU, A.M. 1983: **Qu'est-ce que la littérature comparée?** Armand Colin, Paris.
- FINN R. P. 1984: **Türk Romanı (ilk Dönem 1872-1900)**, Çev: Tomris Uyar, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- FOREST, H. U. 1950: **L'esthétique du roman balzacien**, PUF, Paris.

³⁵ FINN, R. P. 1984:151.

³⁶ UŞAKLIGİL, H. Z. 1987: **Kırk Yıl**, 521, İstanbul.

³⁷ UŞAKLIGİL, H. Z. 1997: 202.

- GUYARD, M. F. 1965: **La littérature comparée**, PUF, Paris.
- KERMAN, Z. 1995: **Halid Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış Tarzı ile İlgili Unsurlar**, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.
- ÖNERTOY, O. 1999: **Halit Ziya Uşaklıgil Romancılığı ve Romanımızdaki Yeri**, T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- PICON, G. 1956: **Balzac**, Ecrivains de Toujours, Sevil.
- RİFAT, M. 1994: (Hazırlayan), **Balzac Kitabı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- UŞAKLIGİL, H. Z. 1997: **Mai ve Siyah**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- UŞAKLIGİL, H. Z. 1987: **Kırk Yıl**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- YÜCEL, T. 1997: **İnsanlık Güldürüsünde Yüzler ve Bildiriler**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.